

ԱՆԻԻ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԳԼԽԱԻՈՐ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Անիի՝ Բագրատունեաց վերջին մայրաքաղաքի՝ Մայր եկեղեցւոյ գլխաւոր արձանագրութիւնն առաջին անգամ քննեց եւ հրատարակեց Շահխաթունեանց (1), իսկ յետոյ՝ նոր քննութենէ անցուցին եւ հրատարակեցին Ջալալեանց (2) եւ Սարգիսեան (3). բոլորն ալ սխալաշատ:

Գրեթէ այս միջոցներուն լոյս տեսաւ Բրոսէի մէկ գիրքը (4), յարակից պատկերներով, որոնք՝ սակայն՝ գիտութեան համար նոր լոյս մը չէին բերեր Մայր եկեղեցւոյ արձանագրութեան մասին, որովհետեւ Բրոսէ անձամբ չէր այցելած Անի, եւ պատկերներու կարգին գրուած արձանագրութիւնները հրատարակուած էին Յուլիոս Կեսսաների գծագրած անյաջող պատկերներուն վրայէն:

Կեսսաներ լաւ գծագրիչ մըն էր, բայց իրեն անձանօթ լեզուի մը արձանագրութիւնները ճշտիւ գծագրելու չափ ընդունակութիւն չունէր. հետեւեալը՝ գծագրած արձանագրութիւնները բնագրին հաւատարիմ ըլլալէ հեռու էին:

(1) Յովհ. եպսկ. Շահխաթունեանց, «Ստորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի եւ ինքզաւառացն Արարատայ», Կո. Բ., Երես 353—354: Էջմիածին, 1842:

(2) Սարգիս արքեպս. Ջալալեանց, «Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան», Կո. Բ., Երես 5: Տփլիս, 1858:

(3) Զ. Ներսէս Սարգիսեան, «Տեղագրութիւնք ի փոքր եւ ի մեծ Հայս», Երես 117: Վենետիկ, 1864:

(4) M. F. Brosset, «Les Ruines d'Ani», Կո. Ա. եւ Բ.: Պետերբ. 1860 եւ 1861:

Մայր եկեղեցւոյ գլխաւոր արձանագրութեան վերջին հրատարակիչներն եղած են Հ. Ալիշան (5) եւ Կոստանեանց (6). բայց՝ դժբախտաբար՝ ասոնք ալ պակասաւոր եւ սխալ:

Ներկայ հրատարակութիւնս՝ առաջին գիտական արտագրութիւնն եւ ստոյգ ընթերցումն է, որ լոյս կը տեսնէ արձանագրութեանս փորագրուելէն՝ այն է 1001 թուականէն՝ մինչեւ հիմայ:

(Արձանագրութիւնը տեսնել էք 71)

Արձանագրութեանս ընթերցումն է.

« Ի ՆՕ թուականիս Հայոց, ՄԺԹ թուականին Հոռոմոց, Բենիամին գրէ.— Ի ժամանակս աստուածապատիւ եւ հոգեւոր տեսառն Սարգսի, Հայոց կաթողիկոսի, եւ ի մեծափառ թագաւորութեանն Գագկայ, Հայոց եւ Վրաց շահանշահի, ես՝ կատրանիդէ, Հայոց թագուհի, դուստր Վասակայ, Սիւնեաց թագաւորի, յողորմութիւնն Աստուծոյ ասրախնեցայ, եւ հրամանաւ առն իմոյ՝ Գագկայ շահանշահի՝ շինեցի զսուրբ կաթողիկէս, զոր էր հիմնադրեալ մեծին Սմայատայ. եւ կանգնեցաք տուն Աստուծոյ, նորոգ եւ կենդանի, ծնունդ հոգեւոր եւ արձան մշտնջենաւոր. զարդարեցի

(5) Հ. Ղեւոնդ Վ. Մ. Ալիշան, «Շիրակ, Տեղագրութիւն պատկերացոյց», Երես 67—68: Վենետիկ, 1881:

(6) Կ. Կոստանեանց, «Վիմական ճարեգիրք. Յուլիակ Ժողովածոյ արձանագրութեանց Հայոց», Եր. 13: Պետերբ. 1913:

եւ զարգիւք պատուականաւք, նուէրք ինձ
ի Քրիստոս, եւ զարմից իմ եւ որդւոց՝
Սմայատայ, Աբասայ եւ Աշոտոյ:

«Հրամայեալ եմ, ես՝ տէր Սարգիս,
սպասաւորաց եկեղեցւոյս, յետ ելից բա-
րեպաշտ թագուհւոյս՝ զՎարդաՎառին
յիսնեակն միով քառամնիւ կատարել ան-
խափան, մինչեւ ի գալուստն Քրիստոսի:
Եթէ ոք զարձանագրեալք անսխալ առնէ,
գատապարտեալ եղիցի ի Քրիստոսէ:

«Ի վեց հազար չորեք հարիւր երեսուն
եւ երեք ամացն Ագամայ, ի հազար և եր-
կոտասան ամի մարմնանալոյ Աստուածն
Բանի, ի Զ եւ ԺԱ ամի հաւատալոյ ի
Քրիստոս Հայոց, գրեցաւ յիշատակարանս
ի ձեռն իմ՝ Բենիամինէ:»

Ինչպէս կը տեսնուի, եկեղեցին շինել
տուող կատարանիդէ (7) թագուհին՝ Սիւն-
եաց վասակ թագաւորին աղջիկն է: Վա-
սակ՝ որդին էր Սիւնեաց Սմբատ թագաւո-
րին, որ մեռած է 998 թուականէն յա-
ռաջ, իսկ ինքը՝ վասակ՝ կենդանի էր 958
եւ 1019 թուականներուն:

Գալով Գագիկի, ասիկայ մեր սլաւոն-
թեան մէջ ծանօթ Գագիկ Ա. Շահնշահ
թագաւորն է, որդին Աշոտ Գ. Ողորմած
թագաւորին (953—977), որ իր եղբոր՝
Սմբատ Բ. Տիեզերակալ թագաւորին յա-
ջորդած է 989ին, եւ մեռած է 1020ին:

Գագիկ Ա. շինել տուած է Անիի Ս.
Գրիգոր եկեղեցին, որուն փլատակներուն
տակէն հանուած է իր մեծագիր արձանը:

★ ★ ★

Հիմայ գանք ուրիշ կէտի մը քննու-
թեան:

Տարիներ յառաջ Պարիսի Journal Asia-
tique հանդէսին մէջ կը պնդէի, թէ այն
ժամանակ երբ ճարտարապետութեան մէջ
«Գոթական» կոչուած ոճը տակաւին ծա-
նօթ չէր եւրոպայի, Անիի Մայր եկեղեցին

(7) Ո՛չ թէ «կատարանիդէ», ինչպէս սխալ
կը կարգան ոմանք:

նոյն ոճի առաջին օրինակը կը ներկայա-
ցնէր Հայոց մէջ (8):

Այս սլաւագան եւրոպացի գիտնական-
ներն ալ նկատի առնելով կ'ըսէին եւ ցարդ
յամառօրէն կը պնդեն, թէ Հայերն իրենց
հին սլաւոնիչներէն հատուածներ «արտա-
գրած» գրած են համեմատապէս նոր
սլաւոնական յիշատակարաններու վրայ, եւ
կամ իրենց շէնքերուն վրայէն հնագոյն
արձանագրութիւնները քակելով տարած
գետեղած են ուրիշ՝ աւելի նոր ժամանակ-
ուան շէնքի մը վրայ, օրինակ՝ Անիի Մայր
եկեղեցւոյ վրայ, կարենալ ապացուցանե-
լու համար վերջինիս հնութիւնը: Այս տա-
րօրինակ կարծիքն յայտնած է նոյն իսկ
Պրոֆ. Մառ, Կ. Կոստանեանցի վերոյիշեալ
«Վիմական Տարեգիրք»ին ռուսերէն յառա-
ջաբանին մէջ (9):

Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան, որուն հաղոր-
դած էի Մայր եկեղեցւոյ վերի արձանա-
գրութեան մէկ լուսանկարը, 1922ին ինձ
կը գրէր այդ մասին. — «Այս արձանա-
գրութիւնը շատ կարեւոր է, վասն զի վրա-
ցի, ռուս եւ եւրոպացի գիտունք կը կաս-
կածին եկեղեցւոյ հնութեան վրայ, որ ա-
ռաջին գոթիկն է իւր հնութեամբ, հայկա-
կան հողին վրայ:»

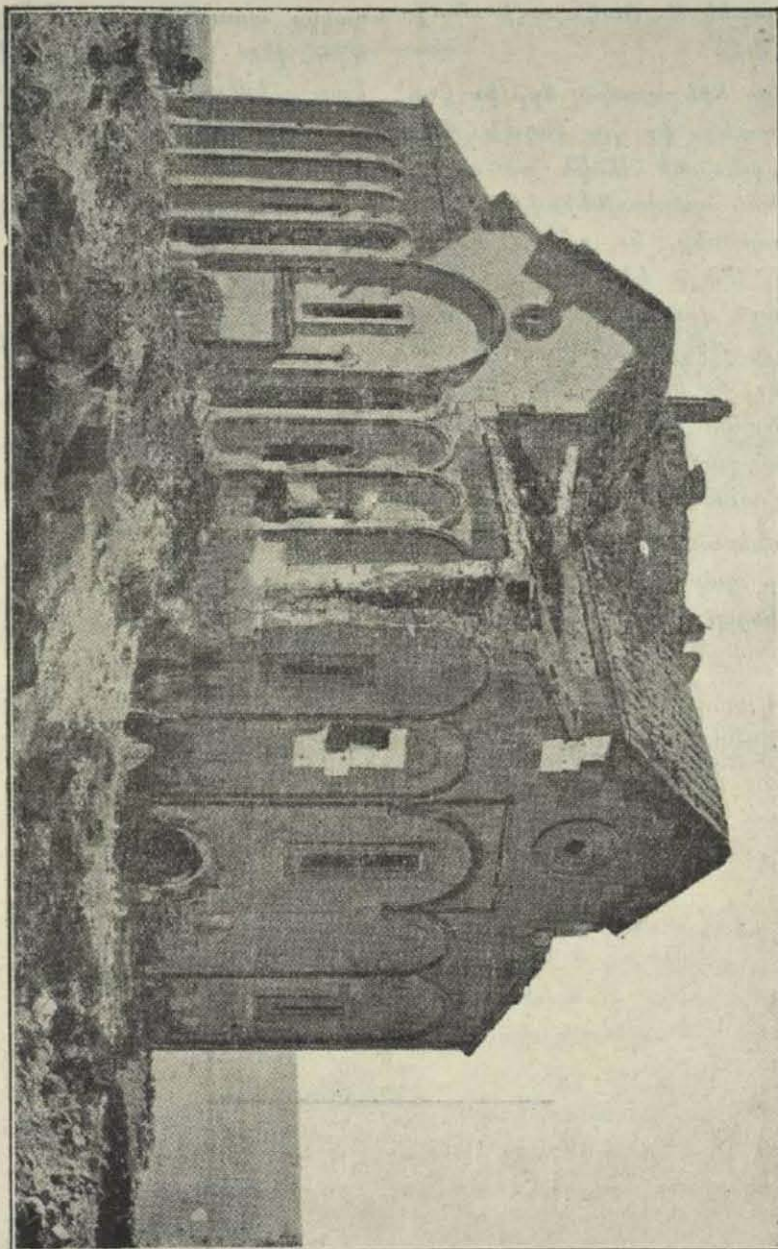
Եւ իրօք՝ այս արձանագրութիւնը
կուգայ ապացուցանել, թէ Անիի Մայր ե-
կեղեցին, որ գոթական ոճի առաջին օրի-
նակն է Հայաստանի մէջ, կառուցուած է
ճիշտ 1001 թուականին, եւ արձանագրու-
թիւնը փորագրուած քարը դրսէն բերուած
չէ, ինչպէս կը հաստատեն քարերու նոյ-
նութիւնը (տեսակով ու գոյնով), անսնց
համաչափութիւնն ու գիրքը (նիստը):

Մայր եկեղեցւոյ գլխաւոր արձանա-
գրութեան իսկական ըլլալուն աւելի
փայլուն ապացոյց է նաեւ այն, որ նոյն
եկեղեցւոյ հիւսիսային սլափին վրայ, գետ-
նէն գրեթէ մէկուկէս մետր բարձրու-

(8) Journal Asiatique, 1908, Mai—Juin,
երես 530:

(9) Անդ, երես XVIII, ինչպէս նաեւ ծա-
նօթ, 11:

ԱՆԻՍԻՄԻԱՆԻ ՍԵՐԱՍԻՍ

թեամբ կը կարգացուի շէնքին բուն նիւնադրին անունը, այսպէս. — ՍՄՊԱՏԱՅ է:

Ասիկայ Բագրատունեաց հարստութեան թագաւորներէն Սմբատ Բ. Տիեզերակալն է, որ իշխած է 977 թուականէն մինչեւ 989. ուրեմն՝ Գագիկ Ա. Շահնշահի անմիջական նախորդն է:

Արդ, Սմբատ Տիեզերակալ երբ իր հօր՝ Աշոտ Գ.ի յաջորդեց, իր հօր կողմէ մայրաքաղաքի վերածուած Անին ընդարձակեց, հաստաբեփս պարիսպներով ու խոր փոսերով շրջապատեց, եւ «հիմը դրաւ» (արկանէ հիմն) Մայր եկեղեցւոյ շինութեան (10), որուն վրայ փորագրել տուաւ իր անունը. բայց շէնքին աւարտումը չտեսած՝ մեռաւ, եւ իր եղբօր կիւնը (Կատրանիդէ թագուհի) իր անձնական ծախքով աւարտել տուաւ զայն, ինչպէս կարգացինք վերի արձանագրութեան մէջ:

Սմբատի անուան երկու տարբեր տեղեր եւ տարբեր պարագաներու մէջ յիշատակութիւնը, ինչպէս նաեւ միեւնոյն ուղ-

ղագրութեամբ (Պ-ով) գրուիլը կ'ապացուցանեն, թէ խնդրոյ առարկայ եղող արձանագրութիւնը կեղծ չէ:

Կայ նաեւ ուրիշ փաստ մը:

Մայր եկեղեցւոյ շինութեան ժամանակակից պատմիչ մը՝ Ստեփանոս Ասողիկ, կ'ըսէ թէ՝ «Կատրանիդէ թագուհի... շինեաց զհիմնարկեալ եկեղեցին Սմբատայ... որ ի քաղաքին Անուոյ (11):»

Ուրեմն՝

ա) Ճիշտ է որ եկեղեցիւ շինել տուած է Կատրանիդէ թագուհին, ինչպէս կ'ըսէ արձանագրութիւնը:

բ) Պատմիչը՝ թագուհիին անունը գրած է «Կատրամիդէ» ձեւով, Մ-ով: Արդ՝ եթէ արձանագրութիւնս «արտագրուած» է, պիտի ունենայինք նոյնպէս Մ-ով. բայց գրած է Ն.ով՝ Կատրանիդէ:

Ասոնք փաստեր են...:

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

(10) Ժ—ԺԱ դարուց պատմիչ Ստեփ. Ասողիկի բառերով, Գիրք Գ. ԳԼ ԺԱ:

(11) Ստեփանոսի չարծնեցւոյ Ասողկան Պատմութիւն Տիեզերական, Գիրք Գ. ԳԼ Լ: